

Book Review

Morten Øveraas
*Teokratiets folkelærarar:
Folkehøgskular og kristeleg
nasjonalisme i Noreg ca. 1814–1905*

Universitetet i Stavanger (PhD diss)
2021, 478 pp.

Relationen mellan kristendom och nationalism utgör ett centralt problemområde i framväxten av det moderna Norge under 1800-talet och det tidiga 1900-talet. Lärarna vid folkhögskolorna var i egenskap av eliter i samhället centrala aktörer och förmodligen den grupp som allra tydligast definierade denna relation. Morten Øveraas avhandling *Folkehøgskular og kristeleg nasjonalisme i Noreg ca. 1814–1905* behandlar folkhögskollärarnas intellektuella verksamhet, sociala nätverksbyggande och inflytande i samhället över en längre tidsperiod. I tidigare forskning har grundtvigianism, folkhögskolorna och den så kallade ”norsksdomsrørslø” enbart betraktats som delar i en liberal, radikal och nationaldemokratisk utveckling i Norge. En sådan liberal läsning av norsk nationalism och nationsbyggnad på 1800-talet har dock inneburit att folkhögskolornas konservativa och pietistiska element ofta kommit att betraktas som avvikelser från den radikal-liberala huvudlinjen. Som Øveraas visar finns det fog för ståndpunkten att en dynamisk kristen nationalism, som inbegrep såväl liberal som konservativ etik, optimistisk och pessimistisk antropologi, i själva verket var ett unikt fenomen i sig självt som präglade den norska nationsbyggnadsprocessen under 1800-talet.

Med utgångspunkt i folkhögskolorna tar alltså doktorsavhandlingen sig an ett relativt utforskat forskningsområde: den kristna nationalismen i Norge under perioden 1814–1905. Utifrån ett omfattande källmaterial bearbetar författaren på ett noggrant och övertygande sätt frågeställningen om hur kristendom och nationalism gjorde sig gällande i folkhögskolekulturen och vilken position företrädarna för denna nationalism intog i det norska nationsbygget. Øveraas visar att kristendomen spelade en betydligt mer central roll för olika nationella yttringar än vad som tidigare antagits och att så var fallet under hela den undersökta perioden. Huvudvikten läggs vid den konservativa lutherdomen som inte tidigare beretts särskilt mycket utrymme i historieskrivningen om norsk nationalism. Författaren uttrycker sig dock väl försiktigt om sitt bidrag i inledningen: ”avhandlinga kan dermed seiast å vere eit bidrag til å delvis fylle ut denne mangelen i den eksisterande forskningslitteraturen” (s. 5). Redan i inledningsdelen kunde avhandlingen ännu tydligare positioneras som nydanande i relation till tidigare forskning. Nu sker detta först i den avslutande delen, där doktoranden summerar sina resultat och relaterar dem till teoretiska och metodiska spørsmål.

Författaren driver en tes om att religionen, särskilt den konservativa lutherdomen, tidigare har tilldelats en alltför begränsad roll i historieskrivningen om norsk nationalism. Ett av de centrala och intressanta resultaten står i motsättning till traditionell moderniseringsteori: att utvecklingen skulle ha gått från det konservativa till

det liberala. Författaren argumenterar i studien för att de två faser, som vanligen beskrivits komma efter varandra såsom formulerats i den så kallade ”tvåfasmodellen”, i själva verket samexisterade under hela perioden och att perioden därmed präglades av samexistens, dynamik och ambivalens och förskjutningar. Kristen nationalism kan därför betraktas som en särskild intellektuell position som uppvisar både likheter och olikheter med flera andra aktörer och övertygelser i Norge under 1800-talet.

Valet av en lång tidsperiod för studien motiveras av Grundtvigs och grundtvigianimens inflytande under den första hälften av 1800-talet. Denna period utgjorde nämligen en förberedande fas till folkhögskolekulturens framväxt. När sedan folkhögskolan etablerades i Norge på 1860-talet kom den, utifrån såväl arvet från denna tidiga utveckling som från nyare tolkningar, att fungera som ett slags prisma för den kristna nationalismen fram till Norges självständighet år 1905. Avhandlingen visar att en så kallad ”konservativ kristen nationalism” spelade en viktig roll genom hela perioden, vilket delvis bekräftar tvåfasmodellen, men kompletterar den genom att framhäva folkhögskolornas roll i att (åter)aktualisera religiositeten. En förskjutning sker dock inom den kristna nationalismen under den senare delen av 1800-talet från en mer liberal inriktning mot vad författaren benämner som en kristen agrarnationalism. Genom att betona den kristna nationalismens existens som ett etablerat ”politiskt språk” allt sedan början av 1800-talet problematiserar och omtolkar Øveraas de etablerade kategorierna och dikotomierna inom fältet, såsom ”fundamentalister” och ”pietister”, ”liberaler” och ”konservativa”.

Avhandlingen är ett viktigt och nyskapande bidrag till studiet av förhållandet mellan kristendom och norsk nationalism i synnerhet, och förhållandet mellan religion och politik i Skandinavien mera allmänt. Den visar på det nära släktskapet mellan kristen nationalism och sekulär nationalism (som hos Ernst Sars) och synliggör i hur hög grad ”liberala” och ”konservativa” varianter av nationalismen, och politiska ideologier mer allmänt, bottnade i antropologiska föreställningar och en ”god” eller ”syndig” människonatur. Konservatismen bygger förenklat på en uppfattning om att människan av naturen är syndig och liberalismen bygger på tron att den mänskliga naturen i grunden är god eller åtminstone kan förädlas. Genom att använda kön som ett analytiskt prisma identifierar Øveraas nationalisms ”maskulina” varianter präglade av vän-fiendetänkande, våldslegitimering och dyrkande av stora ledare. Den reser därmed frågor om vad ”liberal” norsk nationalism var och om det komplicerade och paradoxala förhållandet mellan antiliberal ”folklig” mobilisering och det liberal-demokratiska slutresultatet i utvecklingen.

Delar av avhandlingen skulle kunna utvecklas mer och en hel del inbjuder till kritisk reflektion och vidare diskussion. Det gäller exempelvis teori och metod. Øveraas gör en omfattande men samtidigt väl författarbunden genomgång av teoretiska positioner och historiografi inom nationalismforskningen. Teoretiska perspektiv hämtade från Carl Schmitt, Anthony Smith och Benedict Anderson fungerar väl i tolkningen av resultaten. Metodiskt används kontextualiserande talhandlingsteori som hos Quentin Skinner och John Pocock. Det är dock inte helt klart vad detta ramverk

resulterar i, utöver en relativt konventionell idéhistoria. Øveraas framhäver att avslöja ”intentionen” är att förstå ”meningen” eller ”poängen” med ett yttrande (s. 22). Det innebär att identifiera vilken typ av ”samtal” en text ingår i, vad den är ett svar på, en kommentar till eller en reaktion på, men särskilt i de första delarna kan detta vara svårt att få grepp om eftersom det finns så få alternativa positioner och motpositioner. Han kunde möjligen också ha reflekterat över alternativa teoretiska positioner: är ”kristen nationalism” en ”diskurs” och vad kunde en diskursteoretisk ansats ha gett?

Vissa centrala begrepp kunde med fördel ha diskuterats ännu mer ingående som ”teokrati”, ”profet”, ”agrarnationalism” och ”kristendom”. Definitionen av kristendom på s. 3 är exempelvis mycket övergripande och generell med tanke på att avhandlingens syfte är att specifikt studera norsk luthersk kristendom. Författaren kunde även ha resonerat kring den närmast idealtypiska distinktionen mellan liberal och konservativ etik i denna lutherska, kristna nationalism utifrån ett mer teologiskt perspektiv. Det är inte en teologisk avhandling och därmed kan inte samma krav ställas på precision i relation till denna disciplin. Däremot förekommer en del teologiska termer och begrepp som nog borde ha kontextualiserats tydligare. En närmare diskussion skulle exempelvis kunna ha förts om begreppet *pelagianism* eftersom det nog är relativt okänt för de flesta som inte är teologer av facket. Vidare kunde de olika personer som studeras ännu tydligare relateras till olika kyrkliga och teologiska riktningar och inflytanden i Norge. För närvarande används i huvudsak de båda begreppen liberal och konservativ

men de är närmast idealtypiska förenklingar och täcker inte hela floran av teologiska riktningar. Var kan exempelvis pietismen placeras in? Diskussionen får en något repetitiv tendens när dessa två inriktningar inskräps gång på gång.

Den tidigare forskningen beskrivs relativt detaljerat med inriktning mot norska förhållanden. Däremot skulle den gärna ha varit mer problemorienterad och tydligare visat vad avhandlingen fyller för luckor i forskningen. På så sätt skulle avhandlingens viktiga resultat framträda än tydligare än vad som redan är fallet. Som nämnts kunde en tydligare formulerad problemställning i inledningen varit till hjälp. Det går möjligen också att diskutera om den fylliga historiografiska genomgång som görs ända från 1920-talet är helt nödvändig. Avhandlingen gör med sina 478 sidor redan skäl för begreppet ”tegelsten” (mursten på norska) och det innebär att vissa delar med fördel kunde ha kortats ned.

Något som trots dess omfattning saknas är en internationell utblick över forskning om utbildning och nationalism och särskilt när det gäller folkhögskolekulturer, inte minst i andra nordiska länder. Författaren kunde även ha presenterat en mer allmän diskussion om folkrörelsernas och kyrkans roll i Norge under 1800-talet och där placerat in det norska fallet. En sådan skulle kunna tydliggöra avhandlingens unika bidrag även i en större internationell kontext. Det förekommer en omfattande notapparat i avhandlingen och en del av denna text i notapparaten är så central så att den i stället kunde ha lyfts upp och integrerats i huvudtexten och därmed även gett en tydligare kontextualisering till några av resonemangen.

Det mycket noggranna och impone-

rande empiriska arbetet är en styrka i avhandlingen som bör framhållas med emfas. Under läsningen framträder resultaten allt tydligare genom presentationen av de olika ståndpunkterna och aktörernas bevekelsegrunder. Det är å ena sidan bra att primärkällorna får komma till tals eftersom texterna tydliggör och illustrerar olika positioner i debatten. Men å andra sidan blir texten stundtals väl aktörsorienterad, eftersom själva personerna bereds så stort utrymme. Emellanåt tenderar avhandlingstexten därför att bli aningen deskriptiv och tungläst och kunde ha kompletterats med ännu fler analytiska resonemang snarare än att presentera omfattande beskrivningar.

Dessa anmärkningar förtar dock inte på något sätt avhandlingens uppenbara styrka, nämligen att Øveraas har bearbetat ett synnerligen omfattande källmaterial och lyckats med att presentera det på ett begripligt och dessutom i många fall även underhållande sätt för läsaren. Det gedigna empiriska arbetet bidrar enligt min mening till att göra avhandlingen till ett standardverk inom området för lång tid framåt.

Analysen av relationen mellan religion, nationalism och utbildning är ett centralt problemområde i avhandlingen. I regel är det en välfungerande analys som presenteras och författaren bidrar till att både utöka vår kunskap om ämnet och flytta fram den vetenskapliga frontlinjen. Möjligen kunde texten ha bidragit med mer problematisering vad gäller religionens bidrag till utbildningsväsendet, särskilt utifrån den mycket viktiga och intresseväckande diskussion som förs om skolorna vid Sagatun och Romundgard. Under perioden som studeras pågick parallellt en sekularisering i Europa som innebar att

nationsbygget religiösa ursprung omformades. Detta visas konkret i avhandlingen genom att både sekulär och religiös upplysning betonas såsom hos Olaus Arvesen vid Sagatun (s. 184 ff). Christian Bruun vid skolan på Romundgard går dock mer i riktning mot en agrarnationalism med inslag av både religion och nordisk mytologi. Den distinktion som presenteras ger en ökad förståelse för hur komplicerad föreningen av nationalism och religion egentligen var under 1800-talet. Det faller möjligen utanför avhandlingens ramar men här kunde Øveraas ha relaterat sina forskningsresultat till sekulariseringsteorier för att förtydliga det norska fallet. Owen Chadwick har exempelvis i sin klassiska bok *The Secularization of the European Mind in the Nineteenth Century* (1990) visat att nationalismen i Europa under den senare hälften av 1800-talet ofta värderade religionen, men av andra skäl än de rent trosrättsliga. Religionen blev i första hand en del av det gemensamma nationella arvet och dess myter. Vad betydde alltså sekulariseringen för omformandet av sambandet mellan kristendom, nationalism och utbildning i den norska kontexten?

I avhandlingen återkommer författaren frekvent till att den religiösa konservatismen definieras av en pessimistisk antropologi (s. 323) gentemot en mer positiv religiöst liberal antropologi. Dessa diskussioner framträder som centrala för resultatet och inte minst vilka implikationer den pessimistiska antropologin fick för synen på inre och yttre fiender. Trots att det ligger mycket i beskrivningarna är samtidigt en sådan slutsats något förenklad. På s. 159 skriver författaren om Ole Vig att han "aktualiserade både liberal och konservativ etikk; mennesket var både guddomeleg

og syndig”. Även om tolkningen är logisk är det inte helt givet att detta kan betraktas som en liberal *och* konservativ etik utan som en luthersk etik präglad av ”simul iustus et peccator”, det vill säga att människan är både rättfärdig och syndig. En mycket positiv aspekt är att Øveraas tydligt visar på de olika betoningar som görs i etiken mellan olika riktningar. På motsvarande sätt nämns att Bruun syntetiserade både liberal och konservativ etik inom den kristna nationalismen (s. 280). Hur menar författaren här att den liberala (religiösa) etiken framhäver människans positiva sidor och den konservativa etiken de negativa (eller pessimistiska) sidorna? Här skulle författaren med fördel kunna utveckla resonemangen kring liberal och konservativ inom den kristna nationalismen och inte minst hur de samverkade.

De olika kritiska synpunkter och resonemang som framförts här utgör

inga allvarliga invändningar mot avhandlingens slutresultat utan handlar mer om att ventilera sådant som kunde ha gjorts annorlunda eller skrivits fram på ett tydligare sätt. Därför bör det avslutningsvis framhållas att Øveraas har lyckats producera en imponerande avhandling som på flera sätt ifrågasätter och nyanserar tidigare forskning. Därtill ger de empiriska resultaten oss en ny och omfattande kunskap om kristen nationalism i Norge betraktad genom folkhögskollärarnas lens. Förhoppningen är att avhandlingen ska bidra till flera framtida studier inom ett forskningsområde i gränslandet mellan disciplinerna historia, pedagogik och teologi.

Jakob Evertsson
Uppsala universitet
jakob.evertsson@hist.uu.se